

הרב יאיר גזבר

לעילוי נשמת אדוני אבי מו"ר
 ר' צבי חנוך בן ר' יחיאל אהרן גזבר הכ"מ
 אוהב תורה ולומדיה ומצניע לכת עם אלקיו,
 אשר גדלני וחנכני על ברכי התורה והיראה,
 נלב"ע בי"ג אדר א' התשנ"ה.
 ת.נ.צ.ב.ה.

ולזכות תבדלחטו"א אמי מורתי
 מרת צביה תחי'
 שהקב"ה יעניק לה כח ותעצומות נפש
 ותזכה לרוות נחת מכל צאצאיה.

ביאת וחליצת מעוברת (יבמות לה, ב)

"כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה... ויבמה". "והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת" וגו'.

אדם שנפטר והשאיר בן, אין אשתו זקוקה ליבום ומותרת לשוק ואסורה על אחיו באיסור אשת אח. וגם אם לאחמ"כ ימות הבן - ולכאן לא הוקם שם למת - אעפ"כ אין אשתו חוזרת להזקק ליבום וכמו שאומרת הגמ' בדף פז: "דרכיה דרכי נועם" וכתב רש"י "שנמצאת מתגנה על בעלה הלכך ע"כ "ובן אין לו" בשעת מיתה קאמר והרי יש לו".

אם בשעת הנפילה ליבום היתה האשה מעוברת, אז פשוט הוא לכו"ע שזקיקות האשה ליבום, תלויה בולד, אם הוא יהיה בר קיימא, הרי יש לו בן ומותרת לשוק. ואם לא יהיה בר קיימא, הרי היא זקוקה ליבום או לחליצה ואסורה לשוק כאשת מי שמת בלא בנים.

נחלקו ר"ל ור"י בחלץ למעוברת ואח"כ הפילה, האם החליצה בזמן היותה מעוברת הוי חליצה מועילה או לא ויצטרך לחזור ולחלוץ לה? אומרת הגמרא שנחלקו בסברא ואב"א בקרא. ואומר ר"י אילו היה אומר אליהו שהעובר הזה יפול, הרי היתה האשה בת חליצה ויבום השתא נמי תגלי מילתא למפרע, ור"ל אומר לא אומרים תיגלי מילתא למפרע.

והקשו בראשונים מדוע ר"ל לא סובר פה תיגלי מילתא למפרע? וכתב בנמוקי יוסף שאם באמת היה ידוע שבשעה שחלץ לה, לא היה העובר בר קיימא, אז אה"נ שגם לר"ל הוי חליצה כשרה, אלא שהוא חושש שמא בזמן שחלץ, היה העובר בר קיימא ולא הועילה החליצה כלום. משמע מדבריו שלר"ל מציאות עובר בר קיימא היא בגדר של "ובן יש לו" ומהווה סיבה לאי שייכות האשה ליבום

וחליצה ולכן אינם מועילים ותיגלי מילתא למפרע לא מברר לי את המציאות של העובר בזמן החליצה. ור"י לפי"ז סובר שאף אם נאמר שעובר בר קיימא מפריע ליבום וחליצה, כיון שהפילה איגלי למפרע, שאין העובר הראשון כלום. וכן כתב גם הריטב"א בפירושו הראשון.

והא דמשמע מפשטות לשון הגמ' דר"ל מודה לדברי ר' יוחנן שאם יבוא אליהו אז היא בת חליצה, אלא שחולק על התיגלי מילתא למפרע, צ"ל שזה דווקא אם יבוא אליהו ויאמר שהעובר בשעת החליצה היה נפל ולא בר קיימא אך אם יבוא אליהו ויאמר שהעובר יפול, ולא ידבר על מצבו בעת החליצה - ר"ל במקרה זה יאמר דלא הוא חליצה.

ובריטב"א לאחר שהביא את הפי' הראשון כתב שבתוס' פי' שר"ל סובר "שלא אמר הכתוב לחלוץ אלא במקום שאין שום צד של בן בעולם" וכו'. משמע שמבין שהתוס' חלוקים על הנמו"י וס"ל שכל עוד יש צד בן בעולם, דהיינו עובר, אז אפי' אם ידוע שיפול ואפי' אם ידוע שהוא פגוע עכשיו בזמן החליצה, אעפ"כ הוא צד בן ולא תועיל חליצה. ועיין גם בדעת הרשב"א בדף קי"א:

אך מה שכתב בשם התוס' לא ברור שהכוונה לתוס' שלפנינו, שהנה בתוס' לפנינו ד"ה "תגלי מילתא למפרע" הקשו מאי שנא מהא דקידש אחת משתי אחיות שאנו אומרים שהיא בת יבום וחליצה, מכיון שאם יבוא אליהו ויגיד שאותה הוא קידש מועיל, ואילו פה אומר ר"ל דאינה בת יבו"ח? ותרצו שכאן "אין זה ספק ראוי להתברר עכשיו שא"א לידע העתידות אבל התם א"צ לידע אלא מה שבאותה שעה". ובמל"מ בהל' גרושין פ"ו הל"ג כתב שהתוס' והנמו"י נחלקו שלדעת התוס' אף אם העובר לא היה ראוי להולד כבר בשעת החליצה, כיון שזה דבר שברורו תלוי בעתיד, אף אם העתיד יברר את המציאות העכשווית לא הוא בת חליצה. ומפני כך לדעת התוס', אם אדם יקדש אשה ע"מ שיאמר אבא הו, ומת המקדש, אין האשה בת חליצה ויבום, כיון שמצבה תלוי בהסכמת האב בעתיד. אך לפי הנמו"י שכל הבעיה היא שלידת הנפל, לא מבררת את מצב העובר בזמן החליצה, לכאן, במקרה זה, כשהאב יאמר הו, הלא יתברר למפרע שהיתה זקוקה בשעת החליצה והחליצה תועיל.

הבין המל"מ שהדין של ע"מ שיאמר האבא הו, אינו דומה לקידש אחת משתי אחיות שגם לפי התוס' הוא בת חליצה ויבום, כי בקידש אחת אין לי שום בעיה שצריכה להפתר בעתיד, אדם קידש אשה אחת והיא מקודשת ובת חליצה ויבום - העתיד או אליהו רק יפתרו את חוסר הידיעה שלנו את איזו אשה קידש, אך אינם פועלים כלל במצב היבמה. ואילו בע"מ שיאמר האבא הו, מצבה של היבמה כולו בהווה אינו ברור כלל מצד המציאות ולא רק מצידנו והסכמת האבא בעתיד נצרכת לעצם הגדרתה כמקודשת וכזקוקה. וא"כ, הבין המל"מ, דמי למעוברת ולא תהיה חליצתה חליצה. וזהו שאמרו התוס' "שא"א לידע העתידות", משמע שאע"פ שהעתיד מברר את מצב ההווה למפרע - אינו טוב. משא"כ לדעת הנמו"י שלו העתיד היה מברר את מצב העובר בזמן החליצה - היה טוב.

אך לולא דבריו היה אפשר לומר שהתוס' כלל לא חלוקים על הנמוק"י שהלא בד"ה "וריש לקיש" כתבו בן אין לו עין עליו - "הואיל ובאותה שעה היה ראוי להתקיים" - משמע שגם לתוס' ודאי שאם העובר בשעת החליצה לא היה ראוי להתקיים החליצה כשרה אף לדעת ר"ל, וכל מה שאמרו התוס' בד"ה "תגלי מילתא למפרע" שא"א לידע העתידות, אין פי' מצד עצם הידיעה אלא שתוס'

אומרים שדבר שתלוי בעתיד דהיינו אם יפול העובר או לא, אינו מכריע את המצב העכשווי להוות את האשה בת חליצה. אך אם יתברר, ואפי' אם רק בעתיד יתברר, שהעובר בזמן החליצה לא היה ראוי להוולד, אין דבר זה תלוי בעתיד, אלא זהו המצב העכשווי ורק ידיעה חיצונית היתה חסרה לנו ודמי לקדש אחת משתי אחיות. ואם נכון הדבר, אז אפשר לומר שזה גם מה שהתכוון הנמוק"י שכתב שר"ל חושש שמא בזמן החליצה היה העובר ראוי להתקיים ולא מועיל למפרע. ולכאור' למה לא מועיל למפרע? ואפשר לומר כמו התוס' דהוי דבר התלוי בעתיד ולכן אין אומרים למפרע. ולפי"ז יוצא שדברי הרמ"ה שהביא המל"מ אינם לא כתוס' ולא כנמוק"י ויבואר דבר זה בהמשך.

ויש לברר בדעת ר"ל ור"י, שהלא אם לר"ל ביאת מעוברת לאו שמיה ביאה, מדוע א"כ אינו חייב קרבן על ביאתו, הלא הוי אשת אח שלא במקום מצוה? ועוד, אם ביאה וחליצה לא מועילים בה מדוע לא חל בה דין "נאסרה", ותהיה מותרת לשוק? וודאי שקשה הדבר לדעת ר"י שביאת וחליצת מעוברת הוי חליצה ויבום מדוע לא תהיה מותרת לשוק היא או צרתה? ומדוע אין הולד פוטר עד שיצא לאויר העולם? הלא' ממ"נ צרתה מותרת, - אם היא תלד בר קיימא הרי שאינן זקוקות כלל, ואם העובר יפול, הלא חליצת מעוברת הוי חליצה - וא"כ מדוע צרתה אינה מותרת?

והנה במח' ר"י ור"ל כתב ר"ש בשערי יושר שע"ז פי"ח שלר"י יש במעוברת זיקת יבום ללא קשר עם המקרים העתידיים משום שעובר אינו נחשב כבן וממילא "בן אין לו", אלא שאם תלד בן קיימא תעקר הזיקה למפרע, ולכן כמו שאם יבוא אליהו ויאמר שהיא תפיל הוי בת חליצה ויבום, ה"ה כשהפילה בסוף התברר למפרע שלא השתנה שום דבר וזיקתה ליבום נשארה ולכן יבום וחליצה שלמפרע יועילו. ואם תלד בן קיימא חייבים קרבן למרות שלכאור' לא היתה שום סיבת איסור די"ל שעצם האשת אח היא סיבת איסור וגם היא קיימת, אלא שיש לי סיבת היתר והיא הזיקה ליבום, וכשהתברר למפרע שלא היתה זיקה נשארה סיבת האיסור של אשת אח לחייבם קרבן.

אך לר"ל כל עוד האשה מעוברת ולא הפילה היא בגדר של "ובן יש לו", וממילא, הפלת העובר היא סיבת המתיר את היבום, ולמרות, שגם לר"ל אנו אומרים תיגלי מילתא למפרע לענין הזיקה, שהרי אינם חייבים קרבן, כיון שהתברר למפרע שהיא זקוקה ליבום, אך כיון שכל עוד לא נפל העובר אסור ליבמה, היא חשובה כאינה בת יבום, ויבום אף לא יועיל בה, ולא שייך לומר שתיגלי מילתא למפרע, שהעובר נפל לפני היבום, דזה אינו.

לפי"ז יובן ההבדל ששאלנו לעיל בין המקרה שהביא המל"מ לבין סוגייתנו שפסקה כר"ל. שכאן היבום לא מועיל, כיון שהוא נעשה בזמן שיש עובר ועובר מוגדר כ"בן יש לו" כל עוד לא נפל, ועל עצם הנפילה לא שייך לומר תיגלי למפרע, וכדלעיל, וממילא סיבת ההיתר עוד לא היתה בזמן היבום. אך שם כשהוא קידש על תנאי, הרי מעשה וגמי"ד של הקידושין נעשו ברגע הקידושין. אלא שהדבר תלוי בתנאי שהאבא יאמר הן, וכשהוא יאמר הן, יתברר למפרע, שכל מה שהיה נצרך לחלות היבום כבר היה ולכן תועיל בה חליצה וגם יבום.

אלא שכל מה שאמרנו לעיל נכון לגבי יבום, אך חליצה שלא זקוקה לסיבת היתר, מדוע שלא תועיל למפרע במעוברת גם לר"ל? על זה אומר ר"ש, שהטעם לר"ל בחליצה הוא שכל שאינה עולה ליבום ואינה בת יבום אינה עולה לחליצה, והוא

נסמך בדבריו על הרא"ש בריש מסכתין לגבי נדה, ועל תוס' בדף מא: ד"ה "קרא" יעוי"ש, ויבוארו להלן.

וכל זה לגבי היבום והחליצה, אך האיסור לשוק צ"ל שאינו קשור כלל לזיקת היבום והחליצה אלא הוא איסור עצמי, שכל עוד לא התבררה פרשת היבום בבית זה, אסורות הנשים, הן המעוברת והן צרותיה, לשוק. וגם כשתלד בן קיימא יתברר שלא היתה כלל זיקה ואעפ"כ אסורות לשוק מ'עייין עליו" של התוס' או מ'להקים שם בישראל" של הרמב"ן או שהם פסוקים לגלות שעדיין קיים כאן "לא תהיה אשת המת החוצה". ואם תפיל אז נפלה ליבום למפרע ולכן אין איסור אשת אח, ולגבי חלות היבום והחליצה כדלעיל.

ויש להעיר בדברי ר"ש שמה שכתב להסביר בדעת ר"י - שלידת נפל אינה משנה כלום, שגם העובר מוגדר כל הזמן כ"בן אין לו" - לכאור' תלוי הדבר בתירוצי התוס' ד"ה "והא לית ליה" שבת' הראשון כתב "כיון שהפילה לבסוף אבל בר קיימא לא", משמע ששאלת הגדרת העובר כ"בן יש לו" או "אין לו" - תלויה בסוף. ואם תלד בן קיימא אז העובר כבר מוגדר כ"בן יש לו", ואם יהיה נפל אז הוא מוגדר כ"בן אין לו", ולכאורה ההסבר הוא, שהעובר מוגדר כ"בן יש לו" או לכל הפחות כספק, גם לפי ר' יוחנן ואם הוא בן קיימא אז הוא, כמובן, נשאר בגדר "בן יש לו", ואם לבסוף הפילה, אז סו"ס "בן אין לו" ולכן תועיל גם חליצה שנעשתה לפני כן, וכך גם משמע בתוס' רא"ש, ולפי"ז ההסבר בר' יוחנן אינו כמו שכתב ר"ש בשערי יושר, אלא שכיון שהפילה לא אכפת לן כלל מהעובר שהיה לפני כן, וקרי ביה "ובן אין לו".

וגם מה שכתב ר"ש שטעמו של ר"ל בחליצה הוא מטעם של "כל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה", לכאור', דבר זה שנוי במחל' ראשונים שהרמב"ן והריטב"א בדף מא: כתבו מפורש שלר"ל לא צריך לטעם של "כל שאינה ליבום" וכו', שהלא הטעם של ה'עייין עליו" מועיל גם ליבום וגם לחליצה, וכמו שהסבירו בר"ל בטעם השני שכתב הריטב"א, או שעובר הוי בכלל "ובן יש לו" והוי חליצה וביאה פסולה וכדלעיל.

ומצד שני, מצינו ראשונים שאכן הסבירו בר"ל שטעמו בחליצה הוא משום ש"כל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה" וצריך להבין טעם זה במעוברת. דהנה לגבי מושג זה כתב בברכת שמואל סי' א שמצינו בו שתי הגדרות. א. אשה שאינה עולה ליבום סימן שאין כאן זיקה כלל (פקע זיקה) וממילא אינה שייכת כלל גם לחליצה והיא מותרת לשוק ולא חל בה שום דין מדיני יבום וחליצה.

ב. במעוברת מצינו לכאור', הגדרה אחרת ששם אשה זו אגודה ליבום ואסורה לשוק ובכ"ז אינה עולה ליבום ומתוך כך אף אינה עולה לחליצה. ומהראשונים שתרצו בסוגייתנו מדוע לר"ל אין למעוברת דין "נאסרה", משמע שבמעוברת אין כלל פטור מיבום דהלא אסורה לשוק וזהו שאמרו התוס' דדמי לקטן שהרי אשה זו היא יבמתו לאחר שיגדיל, או כאן לאחר שתפיל ולכן אין אשת אח, ולכן גם אסורה לשוק. אך גם אינה עולה ליבום ולכן גם אינה עולה לחליצה. (בעודה מעוברת, כמובן.) והקשה הרמב"ן מאי שנא מחייבי לאוין ועשה שלמרות שאינה עולה ליבום, כן עולה לחליצה? ות' שחייבי לאוין ועשה דבר אחר גרם להו, אך מעוברת היא כאשת אח שלא במקום מצווה ולכן גם אינה עולה לחליצה. וודאי שאין כוונתו שהיא אש"א שלא במקום מצווה ממש שהלא גם לר"ל פטורים מקרבן היכא דהוי נפל, אלא שחייבי לאוין ועשה שייכים למצוות יבום אלא שיש אסור צדדי שמעכב, ולכן אע"פ שאינם עולים ליבום עולים לחליצה, אך מעוברת

אע"פ ששייכת לפרשת היבום ולכן אסורה לשוק והוי זקוקה למפרע ולכן אין קרבן, אעפ"כ מניעתה מקנין יבום היא מהותית מדיני היבום ולגבי זה נחשבת כערווה וכאשת אח שלא במקום מצווה, וכאילו אינה זקוקה, ולכן גם אינה עולה לחליצה.

וגם ברא"ש בתחילת המסכת בסי' ב' בראשית דבריו שאל מדוע נדה לא יהיה בה דין "נאסרה" כמו באחות אשה ותי' שנדה אסורה לכל, כלו' אינה איסור קורבה ואינה אסורה ליבום. ואח"כ שאל מדוע חליצת נדה תופסת, מאי שנא ממעוברת דאמרינן בה שכל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה, ותיירץ. והסביר הברכ"ש שכוונת הרא"ש להקשות, שגם אם נגיד שאין בנידה גדר של "נאסרה" סו"ס מצינו במעוברת גדר של ערוה של אשת אח שלא במקום מצווה לגבי הקנין של יבום וממילא גם חליצה ומדוע נידה שונה? ועל זה תי' שבעצם נידה הוי עולה ליבום כיון שעומדת ליטהר משא"כ מעוברת שמא תלד ולד בן קיימא. כלו', שגם לפי הרא"ש ר"ל שאינה עולה ליבום, פי' - סימן שיש כאן דין ערוה ולכן גם חליצה לא תועיל - ואינה עולה לחליצה.

ואפשר היה לומר ברא"ש אחרת ולהסביר שכל שאינה עולה ליבום זו הסיבה שאינה עולה לחליצה, ואפי' אם הסיבה של אי עלייתה ליבום היא מצד הגברא ולא מצד דיני היבום, וזה מה שחידשה התורה בפס' 'והיה אם לא יחפוץ' הא חפץ מייבם וכל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה.

וכן משמע מדברי הריטב"א בדף ל"ו. ד"ה "דכל העולה ליבום" וכו' וז"ל: "וי"ל דאביי סבר דכיון דלבסוף הובררה לו וראויה ליבום אלא שהיתה צריכה להמתין כדי שיתברר ולא יהא באיסור, עולה ליבום קרינן ביה. ורבה אהדר ליה דבהא נמי דרש"ל כל שאינה עולה ליבום, שלא תהא עולה לחליצה. לעולם אין חליצה אלא כשיכול לייבם באותה שעה ממש!" ואם תשאל הלא חייבי לאוין ועשה אינם עולים ליבום ובכ"ז עולים לחליצה? מתרץ הריטב"א "התם מרבווי דיבמתו היא כדאיתא בפר' כיצד". משמע מלשונו שבחייבי לאוין ועשה חידשה התורה שיש לה זיקה לחליצה אע"פ שאינה עולה ליבום, אך בכל מקרה אחר אם אינה עולה ליבום - אינה עולה אף לחליצה, ולכן בבעלת התנאי פשוט לריטב"א שאינה עולה אף לחליצה כדאיתא בריש מסכתין ד"ה "מתניתין".

ואפשר א"כ לומר דבר זה גם בדברי הרא"ש לגבי נידה, וגם אולי יש לדקדק כד מלשונו של התוס' רא"ש בד"ה "אלא" (מא:): שמקשה שם מדוע הגמ' מביאה לגבי דין של חליצה תוך ג' את הדין של כל שאינה עולה ליבום אינה עולה לחליצה. ולכאו' לר"ל לא צריך את זה שהלא מ"בן אין לו" הוא למד שמעוברת אינה בת חליצה? ומתרץ התוס' רא"ש שהדרשה של "ובן אין לו" אינה דרשה גמורה לפוטרה מחליצה ויבום. אלא רק "עיינ עליו להמתין עד שנראה אם תלד, ודווקא איבמה יבא עליה קאי ולענין יבום, והא דאינה חולצת לפי שאינה עולה ליבום". משמע מלשונו שלמרות שאי עלייתה ליבום אינה כ"כ מהותית ואינה בגדר של "סימן", בכ"ז מהווה היא סיבה לאי עלייתה לחליצה.

ואולי לתוס' רא"ש התכוון ר"ש בשערי יושר דלעיל, שכתב שטעם ר"ל בחליצה הוא מכיון שאינה עולה ליבום, אך מה שרצה ר"ש לדקדק כן בדברי התוס' עצמם בדף מא: ד"ה "קרא עליו", יש לדקדק שאולי דברו התוס', וכמו שכתבו, דווקא לגבי חולץ תוך ג' שאינה חליצה אף אם לא תהיה כלל מעוברת, ומדרבנן, וכמו שכתב הרמב"ן (ועי"ש ובמהדיר). אך לגבי דין חליצת מעוברת, ס"ל שלר"ל נלמד הדבר מ"בן אין לו". ועיין.